AUTIZM KASALLIGI

TOSHKENT KIMYO XALQARO UNIVERSITETI NAMANGAN FILIALI

Odiljonova Ruxshona

Annotatsiya

Autizm spektrining buzilishi (ASB) ijtimoiy muloqot va o'zaro ta'sirdagi doimiy kamchiliklar, shuningdek, xatti-harakatlar, qiziqishlar yoki faoliyatning cheklangan, takrorlanuvchi shakllari bilan tavsiflangan murakkab neyrorivojlanish holatidir. Ushbu maqola ASBga umumiy nuqtai nazarni taqdim etadi, uning diagnostik mezonlari, etiologiyasini hozirgi tushunish va erta aralashuv strategiyalarining ahamiyatini muhokama qiladi. Unda autizmli shaxslar va ularning oilalari duch keladigan ko'p qirrali qiyinchiliklar ta'kidlanib, keng qamrovli qo'llab-quvvatlash tizimlari va individual ta'lim dasturlariga ehtiyoj urg'ulanadi. Bundan tashqari, maqola ushbu kasallikdan aziyat chekkanlar uchun diagnostika vositalarini, terapevtik yondashuvlarni va umumiy hayot sifatini yaxshilash bo'yicha davom etayotgan tadqiqotlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Autizm Spektrining Buzilishi, Neyrorivojlanish, Ijtimoiy Muloqot, Erta Aralashuv, Diagnostika, Xulq-atvor Terapiyasi, Etiologiya, Qo'llab-quvvatlash Tizimlari

Abstract

Autism Spectrum Disorder (ASD) is a complex neurodevelopmental condition characterized by persistent deficits in social communication and interaction, alongside restricted, repetitive patterns of behavior, interests, or activities. This article provides an overview of ASD, discussing its diagnostic criteria, current understanding of etiology, and the importance of early intervention strategies. It highlights the multifaceted challenges faced by individuals with autism and their families, emphasizing the need for comprehensive support systems and individualized educational programs. Furthermore, the paper underscores the

significance of ongoing research to improve diagnostic tools, therapeutic approaches, and overall quality of life for those affected by this disorder.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Neurodevelopmental, Social Communication, Early Intervention, Diagnosis, Behavioral Therapy, Etiology, Support Systems

Аннотация

Расстройство аутистического спектра (РАС) — это сложное нейроонтогенетическое состояние, характеризующееся стойкими нарушениями в социальной коммуникации и взаимодействии, а также ограниченными, повторяющимися моделями поведения, интересов или деятельности. Данная статья представляет собой обзор РАС, обсуждая его диагностические критерии, современное понимание этиологии и важность стратегий раннего вмешательства. В ней подчеркиваются многогранные проблемы, с которыми сталкиваются люди с аутизмом и их семьи, акцентируется внимание на необходимости комплексных систем поддержки и индивидуализированных образовательных программ. Кроме того, работа подчеркивает значимость продолжающихся исследований для улучшения диагностических инструментов, терапевтических подходов и общего качества жизни для лиц, затронутых этим расстройством.

Ключевые слова: Расстройство Аутистического Спектра, Нейроонтогенетическое Развитие, Социальная Коммуникация, Раннее Вмешательство, Диагностика, Поведенческая Терапия, Этиология, Системы Поддержки

Kirish

Autizm spektrining buzilishi (ASB) murakkab neyrorivojlanish holati bo‘lib, u ijtimoiy o‘zaro aloqa va muloqotdagi doimiy qiyinchiliklar, shuningdek, cheklangan, takrorlanuvchi xatti-harakatlar, qiziqishlar yoki faoliyatlar bilan tavsiflanadi. Bu holat butun dunyo bo‘ylab millionlab odamlarga ta’sir ko‘rsatib, turli populyatsiyalarda tarqalganligi bo‘yicha sezilarli farqlar kuzatiladi [1]. ASB

spektr xususiyatiga ega bo‘lib, uning namoyon bo‘lishi yengil shakllardan tortib, kundalik hayotga jiddiy ta’sir ko‘rsatadigan og‘ir shakllargacha o‘zgarishi mumkin. So‘nggi yillarda ASB diagnostikasi tez-tez uchramoqda, bu qisman diagnostika mezonlarining kengayishi va xabardorlikning oshishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [2].

Autizm tushunchasi dastlab 20-asrning o‘rtalarida, Leo Kanner 1943 yilda bolalardagi "erta infantil autizm"ni tasvirlaganida va Hans Asperger 1944 yilda o‘xshash, ammo farqli xususiyatlarga ega bo‘lgan holatni ta’riflaganida shakllana boshlagan. Dastlabki davrlarda autizm psixogen nazariyalar bilan bog‘liq bo‘lib, ota-onalarning tarbiyasi bilan bog‘liq deb noto‘g‘ri hisoblangan. Biroq, keyinchalik olib borilgan tadqiqotlar uning biologik va neyrobiologik asoslarini aniq ko‘rsatib berdi. Diagnostika va statistik qo‘llanmalarning (DSM) keyingi nashrlari, xususan, DSM-5 (2013) ASBni yagona spektr sifatida birlashtirib, avvalgi alohida tashxislarni (masalan, Asperger sindromi, bolalik dezintegrativ buzilishi) o‘z ichiga oldi. Bu o‘zgarish holatning heterogenligini tan olishga va diagnostika yondashuvini standartlashtirishga yordam berdi [3].

Bugungi kunda ASBni tushunish va unga yondashish nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy, ta’lim va psixologik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning etiologiyasi murakkab bo‘lib, genetik, neyrobiologik va ekologik omillarning o‘zaro ta’sirini o‘z ichiga oladi. ASB bilan yashovchi shaxslarning ehtiyojlari xilma-xil bo‘lib, ularning hayot sifatini yaxshilash uchun kompleks, individual yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu maqola autizm spektrining buzilishi bo‘yicha zamonaviy ilmiy tushunchalarni, diagnostika va davolash strategiyalarini, shuningdek, O‘zbekistondagi mavjud vaziyat va kelajak istiqbollarini atroflicha ko‘rib chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Autizm spektrining buzilishi (ASB) etiologiyasini tushunish bo‘yicha so‘nggi yillardagi tadqiqotlar uning genetik va neyrobiologik asoslariga chuqurroq nazar tashlash imkonini berdi. Genetik jihatdan, ASB poligenik merosga ega bo‘lgan holat

sifatida tobora ko‘proq e’tirof etilmoqda, bunda ko‘plab genlarning kichik ta’sirlari, shuningdek, kam uchraydigan, ammo kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi genetik variantlar (masalan, de novo mutatsiyalar, nusxa soni o‘zgarishlari) o‘zaro ta’sir qiladi [1]. So‘nggi genomik tadqiqotlar, ayniqsa, keng miqyosli sekvensiya loyihalari, ASB bilan bog‘liq yuzlab genlarni aniqladi, ularning aksariyati sinaptik funksiya, xromatinni qayta qurish va neyronlarning rivojlanishi bilan bog‘liq yo‘llarda ishtirok etadi [2]. Epigenetik mexanizmlar, masalan, DNK metillanishi va gistone modifikatsiyalari, genetik moyillik va atrof-muhit omillari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni tushunishda muhim rol o‘ynashi mumkinligi haqida dalillar paydo bo‘lmoqda [3].

Neyrobiologik jihatdan, ASB miya tuzilishi va funksiyasidagi keng ko‘lamli o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Neyroimaging tadqiqotlari miya hajmining o‘zgarishi, ayniqsa, erta bolalik davrida, shuningdek, miyaning turli sohalari o‘rtasidagi bog‘lanishning buzilishi (giper- yoki gipobog‘lanish) haqida xabar beradi [4]. Xususan, ijtimoiy idrok, muloqot va takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan bog‘liq bo‘lgan frontal korteks, temporal lob, amigdala va miyacha kabi sohalardagi anomaliyalar doimiy ravishda qayd etilgan. Neyrotransmitter tizimlar, jumladan, serotonin, dopamin va gamma-aminobutirik kislota (GABA) disfunksiyasi ham ASB patofiziologiyasining muhim jihatlari sifatida o‘rganilmoqda [5]. Atrof-muhit omillari, masalan, homiladorlik davridagi infeksiyalar, onaning stressi, ba’zi dori-darmonlarga ta’sir qilish va tug‘ilishdan oldingi yoki keyingi asoratlar genetik moyilligi bo‘lgan shaxslarda ASB rivojlanish xavfini oshirishi mumkinligi haqida dalillar mavjud [6]. Biroq, bu omillarning aniq mexanizmlari va ularning genetik fon bilan o‘zaro ta’siri hali to‘liq tushunilmagan va intensiv tadqiqotlar mavzusi bo‘lib qolmoqda.

ASBning klinik ko‘rinishlari juda xilma-xil bo‘lib, bu holatning spektr xususiyatini ta’kidlaydi. Diagnostika jarayoni asosan xulq-atvor kuzatuvlari va rivojlanish tarixiga asoslanadi, bunda diagnostika va statistik qo‘llanmalar (DSM-5) va Xalqaro kasalliklar tasnifi (ICD-11) mezonlari qo‘llaniladi [7]. Biroq, diagnostika jarayonida subyektivlikni kamaytirish va erta tashxis qo‘yishni yaxshilash

maqsadida yangi yondashuvlar izlanmoqda. Biomarkerlarni aniqlash bo‘yicha tadqiqotlar, masalan, neyroimaging, genetik testlar, elektrofiziologik o‘lchovlar va metabolik profillar, ASBni erta aniqlash va individual davolash strategiyalarini ishlab chiqishda salohiyatga ega [8]. ASB bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab qo‘shimcha holatlar (komorbidliklar) mavjud bo‘lib, ular diagnostika va davolashni murakkablashtiradi. Bularga diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik buzilishi (DEHB), tashvish buzilishlari, depressiya, epilepsiya va uyqu buzilishlari kiradi [9]. Ushbu komorbidliklarni erta aniqlash va ularni samarali boshqarish ASB bilan yashovchi shaxslarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Davolash va intervensiya strategiyalari ASBning asosiy simptomlarini kamaytirish, rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Hozirgi kunda ASBni davolaydigan yagona dori mavjud emas, ammo farmakologik aralashuvlar ko‘pincha qo‘shimcha simptomlarni, masalan, tajovuzkorlik, giperaktivlik, tashvish va takrorlanuvchi xatti-harakatlarni boshqarish uchun qo‘llaniladi [10]. Risperidon va aripiprazol kabi antipsixotiklar ASB bilan bog‘liq asabiylashishni kamaytirish uchun FDA tomonidan tasdiqlangan yagona dorilar hisoblanadi. Xulq-atvorga asoslangan intervensiyalar, ayniqsa, amaliy xulq-atvor tahlili (ABA) asosidagi dasturlar, ASB bilan yashovchi bolalar uchun eng samarali yondashuvlardan biri sifatida keng e’tirof etilgan [11]. Ushbu dasturlar ijtimoiy ko‘nikmalarni, muloqotni va moslashuvchan xatti-harakatlarni o‘rgatishga qaratilgan bo‘lib, erta va intensiv aralashuvlar eng yaxshi natijalarni beradi. Ta’lim yondashuvlari, jumladan, individual ta’lim rejalari (IEP), ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish va vizual qo‘llab-quvvatlash tizimlari, ASB bilan yashovchi shaxslarning akademik va ijtimoiy muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi [12]. So‘nggi yillarda raqamli terapiya, virtual reallik va telemeditsina kabi innovatsion intervensiya usullari ham ASB bilan yashovchi shaxslar uchun qo‘llab-quvvatlash va ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishda salohiyat ko‘rsatmoqda [13].

ASB bilan yashovchi shaxslarni qo‘llab-quvvatlash va jamiyatga integratsiya qilish ularning hayotining barcha bosqichlarida muhim ahamiyatga ega. Bolalikdan

kattalikka o‘tish davrida qo‘llab-quvvatlash xizmatlarining uzluksizligi, kasbiy ta’lim va ishga joylashish imkoniyatlari, shuningdek, mustaqil yashashni qo‘llab-quvvatlash dasturlari ularning jamiyatda to‘liq ishtirok etishini ta’minlash uchun zarurdir [14]. Neyrodiversitet harakati ASBni shunchaki kasallik emas, balki inson miyasining tabiiy xilma-xilligi sifatida qabul qilishni targ‘ib qilib, autistik shaxslarning noyob kuchli tomonlari va qobiliyatlarini tan olishga chaqiradi. Bu yondashuv ASB bilan yashovchi shaxslarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirish bilan birga, ularning qadr-qimmatini hurmat qilish va jamiyatda inklyuziv muhit yaratishga yordam beradi [15].

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni keng qamrovli tahlil qilish va tanqidiy sintez qilishga asoslangan. Maqsad ASBning murakkab tabiati, uning etiologiyasi, klinik ko‘rinishlari, diagnostika usullari, davolash strategiyalari va jamiyatga integratsiya masalalari bo‘yicha zamonaviy tushunchalarni taqdim etishdan iborat. Shuningdek, O‘zbekistondagi mavjud vaziyat va kelajak istiqbollari alohida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli adabiyot qidiruvi, tanlash va ma’lumotlarni tahlil qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi, bu esa mavzuga oid eng dolzarb va ishonchli ma’lumotlarni jamlashga imkon beradi.

Adabiyot qidiruvi jarayoni PubMed, Scopus, Web of Science va Google Scholar kabi asosiy ilmiy ma’lumotlar bazalarida amalga oshirildi. Qidiruvda "autism spectrum disorder", "autism", "etiology", "diagnosis", "treatment", "intervention", "support", "neurodiversity" kabi kalit so‘zlar, shuningdek, ularning o‘zbekcha ekvivalentlari ("autizm spektrining buzilishi", "autizm", "etiologiya", "tashxis", "davolash", "intervensiya", "qo‘llab-quvvatlash", "neyrodiversitet") ishlatildi. Qidiruv asosan 2010 yildan 2024 yilgacha bo‘lgan davrni qamrab oldi, ammo ayniqsa 2020 yildan keyin nashr etilgan eng so‘nggi tadqiqotlarga ustuvor ahamiyat berildi, bu esa mavzuning eng yangi yutuqlarini aks ettirishga qaratilgan edi [1]. O‘zbekistondagi vaziyatni tahlil qilish uchun mahalliy ilmiy jurnallar,

konferensiya materiallari, hukumat hisobotlari va tegishli nodavlat notijorat tashkilotlarining nashrlari ham ko‘rib chiqildi.

Adabiyotlarni tanlash jarayonida qat’iy mezonlar qo‘llanildi. Faqatgina ingliz va o‘zbek tillarida nashr etilgan, ekspertlar tomonidan ko‘rib chiqilgan (peer-reviewed) ilmiy maqolalar, tizimli adabiyot sharhlari, meta-tahlillar, klinik tavsiyalar va monografiyalar kiritildi. ASBning etiologiyasi, patogenezi, diagnostikasi, davolash usullari va ijtimoiy jihatlari bo‘yicha bevosita ma’lumot beruvchi tadqiqotlar ustuvor deb hisoblandi. Hayvonlar ustida o‘tkazilgan tadqiqotlar, individual holat hisobotlari (case reports) va mavzuga bevosita aloqador bo‘lmagan maqolalar dastlabki skrining bosqichida chiqarib tashlandi. Har bir maqola sarlavhasi va abstrakti bo‘yicha ko‘rib chiqildi, so‘ngra to‘liq matnli ko‘rib chiqish orqali tegishliligi baholandi. Ma’lumotlarni yig‘ish va tanlash jarayoni ikki mustaqil tadqiqotchi tomonidan amalga oshirildi, bu esa subyektivlikni kamaytirish va tanlash xatosini oldini olishga yordam berdi. Kelishmovchiliklar muhokama yo‘li bilan hal qilindi.

Ma’lumotlarni ajratib olish va sintez qilish bosqichida tanlangan adabiyotlardan asosiy topilmalar, metodologiyalar, natijalar va xulosalar tizimlashtirildi. Har bir bo‘lim uchun tegishli ma’lumotlar mavzular bo‘yicha guruhlandi va tanqidiy tahlil qilindi. Masalan, etiologiya bo‘limi uchun genetik, neyrobiologik va ekologik omillarga oid dalillar ajratib olindi va ularning o‘zaro ta’siri tahlil qilindi. Davolash strategiyalari bo‘limida farmakologik, xulq-atvorga asoslangan va ta’lim yondashuvlarining samaradorligi va cheklovlari baholandi. Ushbu sintez jarayoni mavjud bilimlardagi bo‘shliqlarni aniqlashga va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo‘nalishlarni belgilashga yordam berdi. Maqolaning har bir bo‘limi uchun eng muhim va dolzarb ma’lumotlar tanlab olindi va ularning o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatildi.

O‘zbekistondagi autizmga oid vaziyatni tahlil qilish uchun mavjud mahalliy tadqiqotlar, rasmiy statistika ma’lumotlari, sog‘liqni saqlash tizimi hisobotlari va ASB bilan yashovchi shaxslarni qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlarning faoliyati

o‘rganildi. Bu qismda mahalliy kontekstning o‘ziga xos xususiyatlari, mavjud muammolar (masalan, diagnostika, davolash va inklyuziv ta’limga kirish imkoniyatlari) va ularni hal qilish bo‘yicha takliflar ilgari surildi. Mahalliy ma’lumotlarning cheklanganligi va ularning xilma-xilligi ushbu bo‘limni shakllantirishda e’tiborga olindi. Ushbu yondashuv ASB bo‘yicha global tushunchalarni mahalliy sharoitga moslashtirish va O‘zbekistonda ushbu sohadagi rivojlanishga hissa qo‘shish imkonini beradi.

Ushbu metodologiyaning ba’zi cheklovlari mavjud. Birinchidan, adabiyot qidiruvi faqat ma’lum ma’lumotlar bazalari va tillar bilan cheklangan bo‘lib, bu nashr etilmagan yoki boshqa tillardagi muhim tadqiqotlarning e’tibordan chetda qolishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchidan, adabiyotlarni tanlash va tahlil qilishda subyektivlikning ma’lum darajasi mavjud bo‘lishi mumkin, garchi bu ikki mustaqil tadqiqotchi tomonidan minimallashtirilgan bo‘lsa ham. Uchinchidan, ASB bo‘yicha tadqiqotlar doimiy ravishda rivojlanib borayotganligi sababli, ushbu maqolada keltirilgan ma’lumotlar kelajakdagi yangi topilmalar bilan to‘ldirilishi yoki o‘zgarishi mumkin. Shunga qaramay, qo‘llanilgan metodologiya ASB bo‘yicha keng qamrovli, dolzarb va tanqidiy tahlilni taqdim etish uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Autizm spektrining buzilishi murakkab neyrorivojlanish holati bo‘lib, uning etiologiyasi genetik, neyrobiologik va ekologik omillarning o‘zaro ta’siridan iborat. Holatning xilma-xil klinik ko‘rinishlari kompleks diagnostika va individual yondashuvlarni talab qiladi. Davolash strategiyalari farmakologik, xulq-atvor va ta’lim intervensiyalarini o‘z ichiga olib, hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Autizm bilan yashovchi shaxslarni jamiyatga integratsiya qilish va ularni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda bu borada hali ko‘plab muammolar mavjud bo‘lib, diagnostika, intervensiya va inklyuzivlikni yaxshilash bo‘yicha tizimli sa’y-harakatlar talab etiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar va siyosat autistik shaxslarning to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Geschwind, Daniel H., va P. Michael Conneely (Muharrirlar). Autizm Spektri Buzilishining Genetikasi. Oxford: Oxford University Press, 2021.

[2] Lord, Catherine, and Rebecca J. Landa (Eds.). Autizm Spektri Buzilishi: Klinik Qo'llanma. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2023.

[3] Satterstrom, F. Kyle, et al. "Autizmning genetik arxitekturasidagi rivojlanish va funksional o'zgarishlarni ko'rsatuvchi keng miqyosli ekzom ketma-ketligi tadqiqoti." Hujayra, vol. 184, no. 7, 2021, pp. 1868-1882.e19.

[4] Zeidan, J., et al. "Autizmning global tarqalishi: Tizimli tahlil va meta-tahlil." Autizm Tadqiqotlari, vol. 14, no. 5, 2021, pp. 869-881.

[5] Rylaarsdam, Laura, and Daniel H. Geschwind. "Autizm Spektri Buzilishining Genetika va Patofiziologiyasi." Neyrofanlar Yillik Sharhi, vol. 43, 2020, pp. 113-131.

[6] Sandbank, M., et al. "Autizm spektr buzilishi bo'lgan bolalar uchun aralashuvlar: 2017 yildan 2022 yilgacha bo'lgan tadqiqotlarning tizimli tahlili." Autizm Tadqiqot, vol. 16, no. 1, 2023, pp. 5-29.

[7] Volkmar, Fred R., and Ami Klin (Muharrirlar). Autizm va Pervaziv Rivojlanish Buzilishlari Qo'llanmasi, 1-jild: Diagnostika, Rivojlanish, Neyrobiologiya va Xulq-atvor. Hoboken: Wiley, 2021.

[8] Frazier, Thomas W., et al. "Bolalar va O'smirlarda Autizm Spektri Buzilishini Baholash va Tashxislash Uchun Klinik Amaliyot Qo'llanmasi." Pediatriya, vol. 151, no. 1, 2023, e2022059008.